

d

De deerne van Delfzijl

AAFKE STEENHUIS

Vroeger, in de tijd voor de onttovering, gebeurden er wonderen in Delfzijl – de haven waar ik geboren ben. Nog in mijn jeugd was die plek vol geheimzinnigheid en bezieling. Als kind speelde ik onder aan de dijk en keek naar de golven en de draaikolken bij de pier, de meeuwen zeilden weg op de wind en ik, vol verlangen, wilde ook naar de verte, net als de schepen die voorbijvoeren.

Eigenlijk is Delfzijl altijd een bijzondere plek aan een onberekenbare zeearm geweest. Duizenden jaren geleden sleepten oude volken zware keien aan en bouwden er hunebedden; later, toen de zee steeg, verlieten ze deze contreien. Toen het waterpeil weer daalde keerden ze terug en bouwden met aarde, mest en afval heuvels op het droogvallende land: wierden. In de eerste eeuw van onze jaartelling bekeek de Romein Plinius hoofdschuddend deze eilanden temidden van geulen en prielen en twijfelde of ze tot de zee of tot het land hoorden. De mensen vond hij armzalig. *'Ze lijken op zeevaarders als het water het omliggende gebied overstroomt, op schipbreukelingen als het water zich terugtrekt.'* Aan de Eems lag een hele rij van die wierden met wonderlijke namen, zoals Uitwierde, Biessum en Farmsum, Weiwerd, Heveskes en Oterdum, Termunten, Pogum en Ditzum, Hatzum en Critzum, Jemgun en Bingum. De heidense heiligdommen op die wierden werden later vervangen door hoekige bakstenen kerkjes. Op de torens brandden vuren, als bakens voor de schepen op de verraderlijke Eems.

In de vroege Middeleeuwen moesten de mensen afstand doen van hun oude heidense recht en nieuwe wetten aanvaarden. Maar dat wilden ze niet; daarom werden ze gestraft. Twaalf oude mannen van de Eemskust werden op een schip zonder roer, zonder zeil en zonder riemen op de Eems gezet. Het ging vreselijk stormen, de mannen hielden zich angstig aan elkaar vast, hun laatste uur was geslagen. Toen zagen ze dat er een dertiende persoon aan boord was gekomen, die met een kromhout de boot veilig door de golven stuurde. Het schip landde bij Zeerijp. De dertiende man verdween spoorloos, maar op de plek waar hij aan wal was gegaan ontvlamde een vuur, het Riepster licht. Dat licht heeft eeuwenlang gebrand; ook toen Zeerijp verzandde bleef het vuur branden, nu eens laaiend, dan weer smeulend, zodat de schepen op de kust sloegen en vergingen en jutters zich op de wrakken stortten.

De Eems kon verschrikkelijk tekeergaan. Eeuwenlang joeg de zee met noordwesterstorm de riviermonding in en overstroomde het land. Grote gebieden verdwenen in de golven, zoals een visser, Jaarfke heette hij, voorspeld had: het hele Reiderland ten oosten van Delfzijl werd verzwolgen, dorpen en kloosters verdwenen naar de bodem van de Eems. Op een dag schreeuwde een dominee van dit gebied: *'Mensen, mensen, ga weg! De panharing zwemt mij in de regenbak!'* Maar ze lachten hem uit en verdronken allemaal.

Honderdduizenden kwamen om bij dijkdoorbraken, vloedgolven en stormen die de Eemskust teisterden. Soms spoelden weilanden met vee en al weg om elders weer te landen; zolderbalken, kasten met geld, hooibalen met mensen erop zwalkten in het water. Lijken werden uit hun graven gewoeld. Een keer raakte een hooiopper op de Eems in brand. *'Onder het donderen, bliksemen, stormen, het bruisen van het water en de hoge golven, breidde het vuur zich uit en stoven de vonken in het rond. Dat was 's nachts zo'n verschrikkelijk gezicht, dat het leek of hemel en aarde vergingen en de laatste dag aangebroken was.'* Bij Delfzijl drevten twee mannen die elk op een balk zaten elkaar voorbij: *'Moet dat nou zo hard?'* riep de een tegen de ander.

Niet alleen door stormvloeden, ook door zeerovers werd de Eems onveilig gemaakt. De Noormannen stroopten de kusten af, zeeschutters en brutale jonkers uit Oost-Friesland staken de Eems over en stalen wat ze tegenkwamen, en ook de roofridders van Farmsum, de beruchte Ripperda's, konden er wat van.

Het was nodig dat er orde kwam. Daarom werd bij een zijl in de Eems een blokhuis gebouwd. Op dat punt mondde de Delf, een afwateringskanaal tussen de Fivel en de zee dat door het opdringende water zo was gaan slingeren dat het wel een rivier leek, in de Eems. En zo kreeg Delfzijl zijn naam. Eerst was het alleen een versterkt huis met wat soldaten, later werd het een schans, en nog weer later een vesting – met een gracht, poorten, drie sluizen, een kazerne, een exercitieterrein, een grote molen voor het meel van de soldaten, een kerkje, kroegen, een scheepstimmerwerf, een zijlvestershuis, een paar straten en een zeedijk die half om de vesting heen lag. Vanuit de Oude Schans liep de Marktstraat naar de Waterpoort; aan de waterkant lag de Waterstraat, aan de landkant de Landstraat, en onder aan de dijk waren armelijke stegen met duistere kroegen. En dat was het.

Het bijzondere van de vesting was dat de tijd er anders verliep dan elders. Als het vrede was zaten de soldaten en de kastelein bedaard in de kroeg, dronken er nog eentje en gingen slapen als ze omvielen. Een oude vrouw die al tijdenlang in de vesting woonde ruimde de rommel op. Dronken Delfsieltje heette de plaats toen. Maar als het oorlog was en Delfzijl door vreemde overheersers bezet werd, wat nogal eens gebeurde, dan vergaten die ook de tijd. Zo kwam het dat zowel de Spanjaarden tijdens de Tachtigjarige Oorlog, de Fransen tijdens Napoleon en de Duitsers van de Tweede Wereldoorlog Delfzijl nog aan het bezetten waren terwijl het elders in het land al vrede was.

Steeds meer galjoenen, walvisvaarders, schoeners, zeetjalken, brikken en viermastbarken vonden de weg naar de rede van Delfzijl. Ze brachten hout en graan uit het noorden, tabak en chilisalpeter uit het zuiden. Vaak werden die zeilschepen op hun tochten over de oceanen overvallen door piraten.

Over één zo'n driemastbark heb ik vroeger een verhaal gehoord. Mijn moeder, die toevallig Lieze heet, vertelde het me. Zij had de geschiedenis van haar moeder gehoord, en die weer van haar moeder. Die overgrootmoeder, die ook Lieze heette, zal het verhaal wel ergens opgevangen hebben. Of misschien heeft ze het zelf meegemaakt.

In een huisje achter de Waterstraat in Delfzijl woonde een meisje dat Lieze heette, een lief deertje. Net als alle jonge meisjes uit de haven was zij vol verlangen. Op een dag werd zij verliefd op Janko, een jonge zeeman die dicht bij de Waterpoort woonde, en hij was verliefd op haar. Maar ze waren beiden arm. Daarom besloot Janko om eerst op zee fortuin te maken, voor ze gingen trouwen. Hij monsterde aan op een schoener. Lieze omhelsde hem met tranen in haar ogen en wuifde hem lang na vanaf de pier in de haven.

Steeds moest ze aan haar Janko denken. Elke avond liep ze over de dijk en keek naar de zee en droomde over haar geliefde. Na een jaar was hij nog niet terug. Er ging weer een jaar voorbij, en nog steeds was de schoener van Janko niet aan de einder verschenen. Lieze werd met de dag verdrietiger. Steeds als een bark uit den vreemde Delfzijl aandeed, ging zij met de bootslui praten of zij het schip van Janko ergens hadden gezien. En of ze Janko zelf misschien hadden ontmoet: donkerblond was hij, met donkerblauwe ogen. Maar de bemanningsleden zeiden steevast dat ze vele vreemde schepen hadden gezien en vele zeelieden in verre havens, maar het schip van Janko waren ze nergens tegengekomen.

Er ging nog een jaar voorbij. Lieze werd steeds treuriger. In haar lichtblauwe ogen glinsterden tranen. Haar rode jurk wapperde om haar slanke gestalte als ze op de dijk stond te turen. Al die jaren zochten jongemannen toenadering tot haar, omdat ze verliefd werden op die ogen van haar die blonken als sterren. Maar ze wees hen allemaal af. Nog elke dag ging ze naar de haven om naar Janko te vragen. Vergeefs.

Op een dag zei een bootsman dat ze naar een oude vrouw in de Lagesteeg moest gaan. De zieneres luisterde stil naar haar verhaal. Toen zei ze: *'Er is een mogelijkheid. Binnenkort zal een schip met drie masten, de Seutedeern, in Delfzijl aankomen. Als jij de plaats inneemt van het boegbeeld, zul je over alle wereldzeeën varen. En ik voorspel je: driemaal zul je jouw Janko zien. Als hij jou bij de derde keer nog niet herkend heeft en niet je naam noemt, zul je eeuwig een boegbeeld blijven. Maar als hij je roept, zullen jullie voor altijd gelukkig zijn.'*

Lieze wilde alles doen om Janko terug te vinden. Maar hoe kon ze haar liefste zien, als ze helemaal van hout was?

'Je lichaam is van hout, maar je lichtblauwe ogen kunnen kijken', zei de oude tovenares.

Op een middag legde de Seutedeern in Delfzijl aan. Lieze en de oude vrouw liepen door de Waterpoort naar de haven. Verwonderd keek Lieze op naar het boegbeeld van een zoete jonge deerne met blinkende lichtblauwe ogen en een wapperende rode jurk.

'Kom!', zei de oude vrouw en leidde Lieze ongezien over het dek, maakte het boegbeeld los en bond Lieze in plaats van het beeld aan de boegspriet vast. Ze druppelde zout water over het meisje en zong een toverlied. Liezes lichaam verstarde. Niemand merkte het verschil.

De oude vrouw nam het echte boegbeeld mee en verstopte het in haar arme huisje in de Lagesteeg. Steeds als daar toevallig jonge matrozen voorbij liepen, sprong hun hart op van verlangen. Ze wisten niet waarom. De zoete plek, heette de steeg sindsdien.

Eindeloos voer Lieze intussen met de driemaster over de wereldzeeën. Voortdurend keek ze uit naar de schoener van Janko. Nergens zag zij hem. Tot ze op een dag, toen ze de grote oceaan overstaken en dichtbij Chili waren, een piratenschip ontwaarde. Onder de gevangenen die op volle kracht naar de Seutedeern roeiden, herkende ze Janko. Even hield hij op met roeien en keken zijn droeve donkerblauwe ogen op naar het schip, maar hij zag haar niet. Toen schreeuwde de piratenbaas naar hem en dook hij weer naar de riemen.

Het zeeroversschip enterde de Seutedeern. Maar de piraten waren niet opgewassen tegen de dappere bemanningsleden van de driemaster. Ze gooiden de piraten overboord en bevrijdden de gevangenen, die ze in de wondermooie haven van Valparaiso aan land lieten gaan.

Toen Janko op de pier van Valparaiso het schip uitwuifde, schrok hij. Daar, aan de boeg, zag hij het beeld van Lieze! Hij barstte in huilen uit. In de jaren dat hij door de zeerovers was afgebeeld, had zij vast een nieuwe geliefde gevonden. Hij wilde nooit meer naar Delfzijl. Onverdraaglijk was het om haar gelukkig te weten met een ander. Hij monsterde aan op een Chilibark. Maanden voer hij over de wijde zeeën. Op een nacht waarin de sterren helder aan de hemel stonden, liep hij wacht. In de verte ontwaarde hij het silhouet van een schip dat hij kende. Toen beide zeilschepen elkaar voorbij gleden, stokte zijn adem. Het boegbeeld met haar fonkelende ogen was Lieze! Hoe was het met haar? Wat verlangde hij naar haar! Hij moest naar Delfzijl, kijken hoe het met haar ging.

Met een westerstorm in de rug zeilde hij de oceaan over, de Noordzee en de Waddenzee tot zijn schip de vaargeul van de Eems binnen voer. Ongedurig stond Janko aan dek en herkende de torens en dijken en de Waterpoort van zijn geboorteplaats.

'*Waar is Lieze?*' vroeg hij zo gauw ze in de haven waren. Maar niemand wist het. Ze was opeens verdwenen, zeiden de schippers. Lieze was toch dat meisje dat steeds naar Janko vroeg? Verzwolgen was ze, spoorloos. Dagenlang liep Janko te zoeken in de Waterstraat en de Landstraat en de stegen en sloppen bij de dijk en bij de overvolle kazerne waar het krioelde van de arme gezinnen, maar niemand kon hem helpen. 's Nachts wankelde hij over straat. Toen het licht werd sloeg hij de hoek om van een onopvallend straatje, de Lagesteeg. Opeens voelde hij een vertrouwde, zoete liefde. Lieze moest hier zijn, dichtbij!

Hij klopte op de deur van een krot. Een oude vrouw met gitzwarte ogen deed open.

'*Ga naar de haven! Laat de ziel niet uitvaren!*', zei ze.

En hoewel Janko er niets van begreep rende hij de Waterpoort door. Daar, aan de kade, lag de driemaster die hij eerder had gezien. Bijna maakte de Seutedeern zich los. Janko keek omhoog naar de boegspriet, en toen zag hij Lieze, geen twijfel mogelijk, die lichtblauwe sterrenogen waaruit tranen drupten, waren van zijn liefste. '*Lieze!*', riep hij, '*Lieze!*' En op dat moment liet de jonge deerne haar gespreide armen los en viel in zijn armen.

Ze waren zo gelukkig en gingen zo in elkaar op dat ze niet zagen hoe een oude vrouw een houten beeld over de loopplank droeg en het onder de boegspriet ophing.

Nog tijdenlang zou de Seutedeern over de wereldzeeën varen en zou een glimlachende jonge vrouw aan de voorsteven bijdragen aan het geluk en het verlangen in de haven van Lieze en Janko.

In de eerste helft van onze eeuw leek Delfzijl nog steeds op een vesting. De Waterstraat, de Landstraat, de Oude Schans, de Marktstraat en de zeedijk: dat was Delfsieltje, de wereld van mijn moeder Lieze. Zij groeide op in de Franse bakkerij aan het Commandementsplein uit de tijd van Napoleon, dichtbij de gracht en de kazerne. In het plantsoen bij het station, op de plek waar de gracht gedempt was, stonden hoge populieren waarvan de witte pluizen in het voorjaar door de straten waaiden. Er waren een paar smeedijzers banken met gedraaide krulpoten en een muziektempel waarin 's zomers de havenkapel optrad. In de stegen achter de Waterstraat en rond de Waterpoort waren zeemanskroegen. Opzichtige zeemanshoeren die dochters met schuine en amandelvormige ogen hadden, woonden in de Lagesteeg. En daar woonde ook nog steeds een heel oude vrouw met zwarte kraaiïenogen.

Toen kwam de oorlog. De haven lag vol met Duitse oorlogsschepen en mijnenvegers; in de straten en in de kroegen dreunden de schoenen van Duitse mariniers en soldaten.

Bij de bevrijding herademden de Delfzijlers. Tot hun vreugde kregen ze van een plaatsgenoot die in den vreemde fortuin had gemaakt een groot geschenk: een schip met drie masten, de Seutedeern. Zij zou voor altijd naar de haven komen. Vol hoop zagen de mensen van Delfzijl het zeilschip de loodshaven invaren. De jonge vrouw met haar fonkelende ogen en rode jurk op de voorsteven glimlachte.

Er veranderde veel in Delfzijl. Vreemdelingen reisden naar het noorden en keken dromerig naar de Eems en naar het geheimzinnige boegbeeld. In de buurt werden fabelachtige hoeveelheden zout en gas in de grond gevonden. Het armoedige dronken Delfsieltje werd een drukke haven. Delfzijl begon zelfverzekerd te worden.

Overmoedig zelfs.

Op een dag kwamen de bestuurders van de stad breed lachend bij elkaar. Fabrieken gingen ze bouwen, en nieuwe havens, en woonwijken, steeds meer woonwijken! En die waardeloze wierden van Oterdum en Heveskes en Weiwerd met hun bakstenen kerken, die moesten wijken voor de vooruitgang. Afbreken die rommel. En dat oude scheepswrak in de haven dat te veel ruimte innam en te duur in onderhoud was, dat gingen ze verpatsen. Tevreden dronken ze nog een borrel en ze zagen niet een oude kromme vrouw in de raadszaal, die waarschuwend een vinger ophief.

'*Ga naar de haven! Laat de ziel niet uitvaren!*', riep ze met zwakke stem.

Maar niemand lette op haar. Als iemand toen naar de haven was gelopen, naar de driemaster die daar lag, dan zou hij hebben gezien dat de glimlach van het boegbeeld verdwenen was. Tranen drupten uit de lichtblauwe ogen van de zoete deerne.

Korte tijd daarna zeilde de Seutedeern voor altijd de haven uit. Op de pier stond een stokoude vrouw die het schip nakeek.

'*De ziel is verloren,*' fluisterde ze.

Daarna zijn er in Delfzijl talloze grauwe woonwijken, gifabrieken en betonnen bouwwerken verrezen. Het verleden werd neergehaald. De kazerne, de Franse bakkerij, het Commandementsplein, de schilderachtige stegen en kroegen achter de Waterstraat, de muziektempel, de sierlijke smeedijzers banken, het plantsoen met de hoge bomen, het zijlvestershuis bij de dijk: al die geheimzinnige plekken van mijn jeugd zijn verdwenen.

Voor het schrijven van dit verhaal is gebruik gemaakt van verschillende bronnen, onder anderen 'Rondom de Delfzijlen', samengesteld door H. Geertsema, J.B. Brontsema en C. Roggenkamp, 'Middleeuwse legenden uit Groningerland' door K. ter Laan en een bundel Oostfriese Waddensprookjes.

bos, o (-sen), 1. een met bomen uitgestrekte grond
sprookje, o (-s), eenvoudig, kinderlijk vertelsel waarin bovennatuurlijke wezens optreden, dieren of dingen sprekende worden ingevoerd enz., niet gebonden aan tijd of plaats en meestal zonder lokale kleur.

